

HEGEDŰS ORSOLYA

Költészet és képaláírás

Bob Perelman *China* c. versének magyar fordításairól

Az alábbi rövid gondolatmenet apropója egyetlen verssor, mely Bob Perelman *China* című híres szövegében szerepel. Így hangzik:

Coats in the window hung up on hooks; question marks where the heads would normally be.¹

Érdekes fejlemény, hogy bár Perelman versének több magyar fordítása is készült, ennek a sornak egy sem. De kezdjük az elején.

A *China* [1. melléklet] a posztmodern amerikai költészet mintadarabjává vált, ami minden bizonnyal a vers egyik kurrens értelmezésének köszönhető. A szövegre ugyanis Fredric Jameson posztmodern-könyve irányította rá a figyelmet, s azóta Perelman alkotását szinte mindig a róla szóló Jameson-interpretációval együtt elemzik. A versre történő magyar nyelvű hivatkozások is így tesznek, jelezve ezt a hatástörténeti összefonódást. Kulcsár-Szabó Zoltán például így ír: „A '80-as-'90-es évek lírájának posztmodernként jellemzett alkotásai az összefüggő versszerkezetek leépítésének, egyfajta »nyelvrombolásnak«, a vers lehetséges értelmei kisiklatásának, a formai-kulturális hagyomány ironikus, rejtett megidézésének, a versbéli hang relativizált illetékességének fontos szerepéről tanúskodnak. Erre lehet példa az amerikai Bob Perelman *Kína* című verse, amelyet a marxizáló irodalmár, Fredric Jameson kép nélküli képaláírásokhoz hasonlított, s amely egyben erősen emlékeztet a nyelvtankönyvek példamondataira is.”² Ez az utóbbi két észrevétel a továbbiakban számunkra is fontos lesz, Jameson hasonlatát azonban érdemes kiegészítenünk.

A neves teoretikus ugyanis a „kép nélküli képaláírások” kapcsán megemlíti egy apró filológiai mozzanatot. Idézem Jamesont: „Nem merítettük ki azonban még teljesen a strukturális titkokat Perelman versében, amelynek, mint kiderül, vajmi kevés köze van a Kínának nevezett referenshez. Ami azt illeti, a szerző azt nyilatkozta, hogy egyszer a kínai negyedben sétált, és kezébe került egy fényképalbum, amelynek képaláírásaiban az írásjelek halott betűk (vagy talán azt kellene mondanunk, hogy anyagi jelölők) maradtak számára. A kérdéses vers mondatai tehát Perelman képaláírásai azokhoz a képekhez, referenseik más képek, más hiányzó szövegek; és a vers egysége ezután már nem a nyelvében keresendő, hanem a versen

1 Kabátok lógnak kampókon az ablakban; kérdőjelek a fejek helyén.

2 Idézi: H. NAGY Péter, *Jegyzet Bob Perelman China című versének újrafordításához*, Prae, 2000/3–4., 111.

3 Fredric JAMESON, *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*, ford. Dudik Annamária Éva, Noran Libro, Budapest, 2010, 50–51.

4 Idézi: John D. BARROW, *A végtelen könyve*, ford. Erdeős Zsuzsanna, Akkord Kiadó, Budapest, 2008, 169.

5 MOLNÁR Gábor Tamás, *Világirodalom a modernség után*, Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2005, 61.

kívül, egy másik, hiányzó könyv bekötött egységében.”³ (Most tekintsünk el attól, hogy a Kínai negyed általában kaotikus az amerikaiak számára. Woody Allen például így nyilatkozott róla: „Megismerhető lenne a Világegyetem? Istenemre, nekem épp elég eligazodni a kínai negyedben.”⁴ Mindenesetre, persze lehetne érvelni amellett, hogy egy ehhez hasonló tapasztalat felől is megközelíthető a vers, amennyiben a kínai negyedhez hasonlóan a „kínai” a kuszát, az érthetlent, a felfejthetlent stb. jelenti.)

Ez a biográfiai mozzanat szempontunkból azért különleges, mert azzal szembesít, hogy a szerző a kínai jeleket bármifajta fordítás közbejötté nélkül egyszerűen behelyettesítette a saját verzióival. Izgalmas kérdéseket vet fel, hogy e spontán művelet mégis egyfajta fordításnak tekinthető, melynek referenciáját a talált képanyag alkotja. Mivel a versben, Perelman szövegében a képek nincsenek ott, az olvasó ennek a fordítottjával szembesül: a képaláírásokból próbál következtetni a vizuális kontextusra. „A vers egységét biztosító dolog tehát hiányzik – írja Molnár Gábor Tamás –, nincs az olvasó előtt – a szöveg koherenciája így mindvégig virtuális marad, még a keletkezéstörténet ismeretében is csak úgy áll össze, ha a képet képzeljük el a szöveg alapján.”⁵ A képek hiányáról tett kijelentésünk azonban nem teljesen helytálló, ugyanis a *China*ban az egyes szövegszegmentumok között üres, kitöltetlen helyek találhatóak, mintha az aláírások önálló strófák lennének. A költeménynek éppen ez az egyik olyan ismérve, melyet tökéletesen figyelmen kívül hagynak a vers magyar fordításai. Nézzük, miről is van szó.

A *China* első magyar fordítása a *délután p.m.* című rövid életű pécsi folyóiratban jelent meg 1990-ben, „fordította a szerkesztőség” aláírással. [2. melléklet] A team a fordítás mellett az eredeti szöveget is közölte. Az említett kihagyások nélkül, és elhagyva a vers fentebb általam idézett sorát. A mű második fordítása a *Prae*-ben volt olvasható 2000-ben, szintén egy group teljesítményeként. [3. melléklet] A fordításhoz közölt szerkesztői jegyzetből kiderül, hogy az újrafordítás egyfajta kompiláció eredménye, hiszen H. Nagy Péter és Mócsai Gergely a *délután p.m.*-ben közölt eredetit vette alapul, illetve felhasználta a „szerkesztőség” fordítását. Ily módon óhatatlanul továbbörökítették azokat a hiányosságokat is, melyek az iménti verzióban feltűntek. A *China* harmadik magyar fordítása a *Szörös Kő* című lapban jelent meg 2005-ben, Brutovszky Szilvia munkájaként. [4. melléklet] Ez a verzió az előző kettőhöz képest – ugyanakkor ebből a változatból is hiányzik a fentebb citált sor – egy újabb hajmeresztő ötlettel áll elő: 5 strófára tagolja a verset. Mivel a fordító nem jelzi, hogy milyen eredetiből dolgozott, valószínűsíthető, hogy önkényesen járt el, a strófaközi viszonyok kialakítása az ő műve. Látható tehát, hogy a három verzió felszámolja a *China* egy nagyon lényeges elemét, a vers vizuális karakterét egyszerűen nem veszi figyelembe. Ha ezek után feltennénk a kérdést, hogy a vers magyar fordításai vajon mennyiben emlékeztetnek „kép nélküli képaláírásokra”, akkor a válasz valószínűleg lecsúszó lenne: alig, vagy semennyire.

Perelman versének emellett van egy olyan sajátossága is, amely szorosan összefügg a szöveg vizuális természetével. Képek hiányában ugyanis ezek a „képalírások” maguk is talált tárgyakként viselkednek. A szünetek megakasztják az olvasást, és legalább kétféle befogadói magatartást tesznek lehetővé. Egyfelől a *China* úgy is olvasható, mintha idézetek kerülnének egymás alá (vagy Kulcsár-Szabó Zoltán kifejezésével élve „nyelvtani példamondatok” lennének ezek, Molnár Gábor Tamás pedig a „szerencsesüteményekben” található cédulákhoz hasonlítja őket), s ebből következően nem feltétlenül kell összekapcsolnunk az egyes szegmentumokat. Innen nézve a *China* mondatkollázsként vagy verbális graffitiként értelmezhető, melynek nem jelölhető ki értelmi centruma, a sorok cserélhetőek, a költemény egyfajta térszerkezetet vesz fel. Másfelől – mivel a „képalírások” többszörösen megtört, de mégis folyamatos szöveggé állnak össze – az olvasó úgy is dönthet, amennyiben ez döntés kérdése, hogy a lineáris sorok egyes alakzatai, szavai stb. között bizony felfedezhetőek kapcsolatok (pl. az állításokat szervező perspektívák, interperszonális viszonyok alapján). Vagyis az olvasó szó szerint művé alakíthatja a rendelkezésére álló szöveghalmazt, koherenciát vihet a széttartó hálózatba.

Ha ebből a szempontból vesszük szemügyre a magyar fordításokat, látható, hogy az első két változat inkább a kollázsszerű viselkedést, míg a harmadik a koherens értelemképzést tartja szem előtt. Ez az utóbbi a központozással is alátámasztja ezt, vesszőkkel tűzdeli meg az előbbi kettőben azok nélkül álló sorokat. Brutovszky Szilvia fordítása ebből adódóan még tovább csökkenti a Perelman-szöveg idegenségét.

Mindemellett a fordítóknak szembe kellett nézniük egy olyan szemantikai dilemmával is, mely a vers címének kétértelműségéből adódik. Jameson valószínűleg helyesen utalt rá, hogy a szöveg nem csak Kínáról szól. „Ami azt illeti, ha ez a vers valami különös és titokzatos módon politikai vers, akkor valóban úgy tűnik, hogy megragad valamit abból az izgalomból, ami az Új Kína roppant, befejezetlen – világtörténelemben páratlan – társadalmi kísérlete, abból, hogy a két szuperhatalom között váratlanul megjelent egy »N° 3«, abból a frissességéből, amelyet ez az egész új tárgyi világ jelent, amelyet olyan emberi lények állítanak elő, akik valamiképpen új hatalmat gyakorolnak kollektív végzetük felett; mindenekefelett abból a jelzésértékű eseményből, amely során egy kollektivitás egy új »történelem tárgyává« vált, és amely kollektivitás a feudalizmusnak és imperializmusnak hosszú ideig alá volt vetve, ismét saját hangján szól, saját magáért, mintha először szólalna meg.”⁶ Ennek ellenére ez a fajta jelentés a szöveg felett vagy mögött lebeg.

Azaz a töredezettség – egészíthetjük ki Jameson gondolatát – alá is ássa ezt a globális jelentést, pontosabban számos ponton nem támasztja alá. A „china” ugyanis az angolban „porcelánt” is jelent, s feltehetően ez a másodlagos jelentés hozzájárulhat a vers egyes részeinek további értelmezéséhez. Mivel a cím és a szöveg kapcsó-

6 JAMESON, *J. m.*, 49–50. (A Jameson-könyv magyar fordítása a Perelman-vers Prae-beli verzióját közli = *Uo.*, 49.)

lata megtöbbszöröződik, a vers olyan játékot is elindíthat, amely a „porcelán” vagy „edény” jelölőt abban az értelemben hasznosítja, ahogyan a versben szereplő állítások sem vonatkoznak egyszerre mindkettőre, azaz az olvasás során a lehetséges összefüggések egyik oldalát látjuk. Vagyis az ország neve helyére az „edény” kerül és fordítva. Ebből következően az olvasás hasonló módon cikázik jelentés és jelentés között, ahogyan a tekintet oszcillálna kép és „képalírás” között. Ráadásul az sem zárható ki, hogy az olvasó magát a költeményt azonosítja a „porcelánnal”, s ezt az anyagszerűséget úgy érti, mintha egy tárgyat szemlélne. Kritikus pontja a fordításnak, hogy érzékeltetni tudja-e ezt a komplexitást. A magyar fordítások közül a *Prae*-ben közölt változat paratextusként szerepelteti a „porcelán” szót, s ezzel utal erre a játéktérre. Sőt bizonyos pontokon, például az igék használatakor, érzékeltetni tudja, hogy az adott sor ténylegesen egy váza anyagosságára is vonatkoztatható. (Ilyen például „A csonkafejú a könnyeknél tört ki” megoldás.) A másik két változat vak marad erre az összefüggésre, de érdekes módon ezzel is bizonyítja a *China* töredezettségét, amely jelen esetben éppen a fordíthatatlanságban ragadható meg.

Végezetül térjünk vissza kiindulópontunkhoz. A három említett fordításból tehát kimarad egy sor (sőt a Jameson-elemzésben helyet kapó fordításból is). A fentiekből azonban következik, hogy a fordításokat nem feltétlenül kell veszteségként kezelnünk az eredetihez viszonyítva. Valószínűleg a *Chinanak* tényleg csak valamelyik oldala ragadható meg a sok közül. A hiányzó sor a kollázs természetéből adódóan valójában nem is igazán hiányzik (hiszen állhatna helyette más is, vagy a hiánya nem sérti a formát, mint, mondjuk, egy szonett esetében tenné). „Képalírásként” sem különösebben érdekes, hogy ott van-e vagy nem (hiszen képek nincsenek), a globális koherenciára törekvő olvasatok pedig az eredeti nélkül soha sem jönnének rá, hogy amit alapul vesznek, az maga is csonka, akár egy eltört kínai váza. Másrészt a kérdés persze filológiai természetű dilemma is, hiszen ha a fordítást megelőzi a filológiai munka, akkor az adott sor bent marad a versben. De komolyra fordítva a szót, ez a sor nagyon is fontossá tehető. A szöveg folyamatos olvasásában ez utal ugyanis először – a számolás és a gesztusnyelv után – az írás mozzanatára. Merthogy a „kérdőjelek a fejek helyén” összefüggés a látvány írásjelvé való transzformálhatóságát jelöli. S ez – mármint a képtől a szöveg felé áramló mozgás, illetve a szöveg által generált kép – részleteiben, de egészében is jellemzője lehet a Perelman-alkotásnak.

Nagyon leegyszerűsítve ez történik a *Kínában*.

Mellékletek

1.

Bob Perelman

China

We live on the third world from the sun. Number three. Nobody tells us what to do.

The people who thought us to count were being very kind.

It's always time to leave.

If it rains, you either have your umbrella or you don't.

The wind blows your hat off.

The sun rises also.

I'd rather the stars didn't describe us to each other; I'd rather we do it for ourselves.

Run in front of your shadow.

A sister who points to the sky at least once a decade is a good sister.

The landscape is motorized.

The train takes you where it goes.

Bridges among water.

Folks straggling along vast stretches of concrete, heading into the plane.

Don't forget what your hat and shoes will look like when you are nowhere to be found.

Coats in the window hung up on hooks; question marks where the heads would normally be.

Even the words floating in air make blue shadows.

If it tastes good we eat it.

The leaves are falling. Point things out.

Pick up the right things.

Hey guess what? What? I've learned how to talk. Great.

The person whose head was incomplete burst into tears.

As it fell, what could the doll do? Nothing.

Go to sleep.

You look great in shorts. And the flag looks great too.

Everyone enjoyed the explosions.

Time to wake up.

But better get used to dreams too.

2.

Bob Perelman: CHINA

A naptól számított harmadik világot lakjuk. Hármas szám.
Senki sem mondja meg mitévők legyünk.
A számolni tanítók nagyon kedvesek voltak.
Mindig ideje elmenni.
Ha esik magaddal viszed az ernyőd vagy sem.
Kalapodat lefújja a szél.
A Nap is felkel.
Jobb' szeretném ha a csillagok nem rendelnének minket egymásnak.
Jobb' szeretném ha ezt magunk tennénk.
Rohanj az árnyékod előtt.
Jó nővér az aki évtizedenként legalább egyszer az égre mutat.
A táj begépesült.
A vonat arra visz amerre megy.
Hidak vizek között.
Széles betonsávok mentén lézengő népek útban a síkság felé.
Ügyelj rá hogy fog kinézni kalapod és cipőd ha már sehol sem leszel.
Még a levegőben úszó szavak is kék árnyékot vetnek.
Ha ízlik megesszük.
Hullanak a levelek. Mutasd a dolgokat.
Válaszd ki a megfelelőket.
Na, találd ki, mi az! Mi? Megtanultam hogyan kell beszélni. Remek.
A csonkafejű könnyekben tört ki.
Zuhanás közben mit tehet a játékmackó? Semmit.
Menj aludni.
Fantasztikus vagy sortban. A zászló is fantasztikus.
Mindenki élvezte a robbanásokat.
Ideje felkelni.
Bár jobb hozzászokni az álmokhoz.

(fordította a szerkesztőség – délután p.m.)

3.

Bob Perelman: **Kína**

– porcelán –

A naptól számított harmadik világon élünk. N° 3.
Senki meg nem mondja mit tegyünk.
Kik számolni tanítottak valóban kedvesek.
Mindig ideje meglépni.
Ha esik magaddal viszed ernyőd vagy nem.
A szél lefújja kalapod.
A nap is felkel.
Jobb volna ha nem a csillagok szánnának minket egymásnak;
Jobb volna ha magunk tennénk.
Szaladj árnyékod előtt.
A nővér ki évtizedenként legalább egyszer az égre mutat jó nővér.
A táj gépesült.
A vonat visz amerre megy.
Hidak vizek közé.
Rendezetlen figurák tágas betonsávok mentén útban a pusztába.
Ne feledd hogy jól nézzen ki kalapod s cipőd mikor sehol sem leszel.
Még a légben úszó szavak is kék árnyékot vetnek.
Ha jó ízű meg is esszük.
A levelek hullnak. Mutass rá dolgokra.
Vedd a megfelelőket.
Na találd ki mi az! Mi? Megtanultam hogyan kell beszélni. Nagyszerű.
A csonkafejű a könnyeknél tört ki.
Zuhantában mit tehetett a játékbaba? Semmit.
Menj aludni.
Nagyszerű vagy sortban. És a zászlók is nagyszerűek.
Mindenki élvezte a robbanásokat.
Ideje felébredni.
De szokd az álmokat.

(újra)fordította H. Nagy Péter, Mócsai Gergely

4.

Bob Perelman: **Kína**

Három világnyira élünk a Naptól. A hármas szám. Senki sem mondja meg, mitévők legyünk.
Nagyon kedvesek voltak az emberek, akik számolni tanítottak meg bennünket.
Még nem késő elmenni.

Ha esik, vagy van esernyőd, vagy nincs.
A szél lefújja a kalapod.
A nap szintén felkel. Örülnék, ha a csillagok helyett inkább mi találánánk meg egymást.
Fuss az árnyékkoddal szemben.
Jó nővér az, aki legalább tízévente egyszer az égre mutat.
A vidék gép.
A vonat visz magával.
Hidak vizek között.
Emberek botorkálnak a hatalmas betonmezőkön a repülőgép felé.
Ne feledd, hogy fog kinézni a kalapod és cipőd, ha sehol sem találunk.
Még a szavak is, amelyek a levegőben szállnak, kék árnyékot hagynak.

Ha ízlik, megesszük.
Hullnak a levelek. Mutass rá a dolgokra.
Vedd fel a megfelelő tárgyakat.
Hé, találd ki. Mit? Megtanultam, hogyan kell beszélni. Kiváló.
A hiányos fejű ember sírva szakadt.

Mit csinálhatott a baba, amikor leesett? Semmit.
Menj aludni.
Jól áll neked a rövidnadrág. És a zászló is kiválóan néz ki.
Mindenki élvezte a robbanásokat.

Ébresztő.
De jobb lesz megszokni az álmodozást.

(Brutovszky Szilvia fordítása)

